

ВИЗНАЧЕННЯ ТА КЛАСИФІКАЦІЯ РОБОЧИХ ЗОШИТІВ

У статті подано ретроспективний огляд використання робочих зошитів у навчальному процесі, проведено аналіз наукових джерел щодо визначення поняття «робочий зошит», розглянуто класифікації робочих зошитів.

Ключові слова: *навчальне видання, робочий зошит, зошит з друкованою основою, самостійна робота, оптимізація навчального процесу, ефективність навчально-пізнавальної діяльності, класифікація робочих зошитів.*

Постановка проблеми

При стрімкому збільшенні об'єму навчальної інформації актуальним стає завдання опанування учнями (студентами, слухачами) способів самостійного здобування й активного засвоєння знань. Рішення позначеного завдання зумовлює застосування нетрадиційних методів і засобів навчання. Сьогодні ми стали свідками стихійного розвитку нового жанру навчальної літератури — робочих зошитів (зошитів із друкованою основою). Ці навчальні видання виступають як найбільш мобільні та особистісно орієнтовані серед інших друкованих засобів навчання.

Робочі зошити міцно увійшли в систему загальноосвітньої підготовки та розглядаються для багатьох предметів як обов'язкова складова навчально-методичного комплексу. У професійній підготовці фахівців такого широкого застосування робочі зошити поки не отримали, але їх розробка та впровадження в навчальний процес є актуальним питанням для професійної освіти.

Звертає на себе увагу протиріччя між зростаючим випуском робочих зошитів і недостатністю розробки теоретичних положень щодо цього дидактичного продукту. У нечисленних дослідженнях та публікаціях саме поняття «робочий зошит» не одержало однозначного визначення. Це відображає ситуацію існування різних поглядів на розуміння його завдань у навчальному процесі та змістовного наповнення. Необхідно зауважити, що навіть у «Енциклопедії освіти» немає статті, що пояснює цю назву [1].

Метою даної статті є спроба визначити поняття «робочий зошит», а також з'ясувати аспекти класифікації робочих зошитів.

Це потребує, по-перше, ретроспективного огляду використання робочих зошитів у навчальному процесі, по-друге, аналізу поглядів дослідників з цих питань.

Виклад основного матеріалу

Ідея застосування робочих зошитів не є новою в методиці навчання. Їх періодично розробляли з окремих навчальних предметів, епізодично використовували на заняттях у загальноосвітній та професійній школах, а потім на довгі роки забували. У різні періоди часу застосування цього навчального посібника мало на меті різні дидактичні цілі. Тому конструювалися зошити на основі різних концептуальних підходів.

Аналіз літератури з питання використання робочих зошитів у навчальному процесі [2; 4; 8] показав, що перші спроби впровадження цього оригінального засобу навчання слід віднести до двадцятих років минулого сторіччя. У той час робочі зошити призначалися для розвитку інтересу, зацікавленості навчальним предметом та використовувалися для організації самостійної навчальної діяльності учнів. Такий робочий зошит поділяли на тематичні розділи, які містили цільові настанови та завдання для самостійної роботи учнів. Тобто, у 20–30 рр. ХХ ст. робочі зошити розглядалися як засіб підвищення самостійності й активності учнів.

Наступний етап використання робочих зошитів у методиці навчання припадає на кінець 60-х — початок 70-х рр. ХХ ст. В основу їх розробки були покладені досягнення психології та дидактики в частині формування знань і вмінь учнів, студентів. Ці зошити включали завдання, що були розраховані на самостійне виконання, часто до їх змісту входили різні типи творчих завдань, а деякі з них мали текстові вставки. Від своїх попередників ці зошити відрізнялися також тим, що зміст та послідовність розташування завдань строго узгоджувалися з матеріалом підручника, тобто вони складалися з безпосередньою опорою на підручник. Очікувалось, що робота з такими зошитами дозволить оптимізувати навчальний процес за рахунок спрямованої організації самостійної роботи учнів і раціоналізації діяльності викладача.

До цього періоду належить широко відома в межах СРСР методика організації навчального процесу з інженерно-графічних дисциплін, що була розроблена доцентом А. Хаскіним у Київському політехнічному інституті [6]. Ця методика базувалася на керуванні самостійною роботою за допомогою повного методичного забезпечення на основі принципів безмашинного програмованого навчання. Основу навчально-методичних комплексів складали робочі зошити з нарисної геометрії та з інженерної графіки. Стали відомі й робочі зошити для середньої школи вчителя історії з Новосибірська М. Тененбаума [5].

Узагальнення досвіду складання та використання робочих зошитів на цьому етапі подано в монографії естонського дослідника О. Нильсона [4]. Він розглядав робочий зошит як *набір завдань* для організації самостійної роботи учнів, що складається у строгій відповідності до чинної навчальної програми й охоплює певний навчальний курс або значну його частину.

Говорячи про недосконалість робочих зошитів попередніх років, Н. Преображенська [7] вказує, що найчастіше вони являли собою короткі збірники задач, у яких була відсутня варіативність завдань і які рідко орієнтували учнів на засвоєння теоретичних понять.

Робота зі створення робочих зошитів (зошитів з друкованою основою) активізувалася в 90-ті роки. Загальні соціально-економічні перетворення торкнулися сфери освіти й спричинили, зокрема, активну розробку нових робочих зошитів, побудованих на принципах індивідуалізації та діалогізації освіти.

Звертає на себе увагу закономірність — актуальність конструювання й використання робочих зошитів особливо зростала в кризові, перехідні періоди розвитку суспільства й освіти. Причина, здається, у тому, що робочі зошити розглядаються як найбільш проста та реальна можливість впровадження надбань дидактики в навчальний процес.

Нове покоління робочих зошитів, на відміну від попередніх, виступає як засіб, що сприяє оволодінню способами самостійного побуття, активного засвоєння та застосування знань. Н. Преображенська [7], підводячи у своїй статті підсумок російського проекту зі створення комплексу робочих зошитів для учнів школи, подала таке визначення: «Сучасний робочий зошит — це *дидактичний комплекс*, призначений для самостійної роботи учнів у класі та дома безпосередньо на його сторінках» [7, 32].

На початку 2000-х років в Україні з'явилися дисертаційні роботи, що присвячені різним аспектам використання робочих зошитів з друкованою основою [2; 3]. У дослідженнях А. Лікарчук [2] пропонується така дефініція: «Робочі зошити з друкованою основою — це *засоби навчання*, які містять різнопланові та різнорівневі завдання для їх безпосереднього виконання учнями з метою поліпшення засвоєння, повторення, узагальнення, систематизації та перевірки знань з хімії».

Е. Привалова [8], досліджуючи підвищення ефективності навчального процесу при застосуванні робочих зошитів, зазначила, що робочі зошити є *новим освітнім жанром навчальної літератури*, який інтегрує не лише інноваційну технологію освіти, але і задає нову траєкторію навчання учнів. Н. Ерганова [10] також визначає робочий зошит як *особливий жанр навчальної літератури*, покликаний активізувати навчально-пізнавальну діяльність учнів.

Як бачимо з наведеного, дослідники розглядають робочий зошит як *набір завдань, дидактичний комплекс, засіб навчання, особливий жанр навчальної літератури*.

Більшість науковців [2; 3; 7; 8; 10] вважають, що сучасний робочий зошит перестав бути простим набором завдань для самостійної роботи. Зараз він активізує навчально-пізнавальну діяльність учнів на всіх етапах навчального процесу.

Строго кажучи, не можна розглядати робочий зошит і в якості дидактичного комплексу. Оскільки, він сам є частиною дидактичний комплекс, разом з навчально-методичною документацією, підручником та іншою навчальною літературою.

Робочий зошит, безумовно, належить до засобів навчання, якщо розглядати останні як «природні та/або штучні, спеціально створені об'єкти, які формують навчальне середовище та беруть участь у навчальній діяльності, виконуючи при цьому навчальну, виховну та розвивальну функції» [1, 313]. Але для формулювання визначення робочого зошита необхідне більш вузьке родове поняття, ніж засіб навчання.

Щодо розгляду робочого зошита як жанру навчальної літератури, необхідно зауважити: по-перше, термін «жанр» більш притаманний художній літературі для зазначення родових і видових особливостей художнього твору; по-друге, робочий зошит — це різновид навчальної літератури. До навчальної літератури, як відомо, відносять підручники, навчальні посібники, навчально-методичні посібники, конспекти лекцій, методичні рекомендації, наочні посібники, практичні посібники та інші навчальні видання. Отже робочий зошит слід розглядати як навчальне видання. Від інших навчальних видань він відрізняється своїми дидактичними завданнями.

Н. Преображенська [7] зазначила, що впровадження робочих зошитів у навчальний процес загальноосвітньої школи повинно вирішувати такі завдання:

- розвиток мислення учнів;

- більш міцне засвоєння теоретичних положень;
- набуття практичних умінь і навичок рішення не тільки типових, а й розвивальних, творчих завдань;
- оволодіння алгоритмами вирішення основних типів завдань шкільного курсу;
- контроль за ходом навчання;
- формування в учнів умінь і навичок самоконтролю.

Н. Ерганова [10], розглядаючи застосування робочих зошитів в професійному навчанні, вказала майже ті самі завдання:

- забезпечення поопераційного формування технічних понять;
- набуття практичних умінь та навичок;
- формування в учнів умінь та навичок самоконтролю;
- розвиток мислення учнів;
- контроль перебігу процесу навчання.

І. Унт [9] зауважила, що основне призначення робочих зошитів — керувати навчальною діяльністю учнів та формувати в них навчальні вміння. Більшість дослідників зазначають, що робочими зошитами можна користуватися як під час заняття, так і для виконання домашніх завдань, а в разі потреби — для індивідуального навчання.

Наш досвід використання робочих зошитів у навчальному процесі підвищення кваліфікації педагогічних працівників свідчить про ефективність застосування робочого зошита в ролі помічника в конспектуванні лекційного матеріалу та створенні орієнтовної основи дій слухачів при виконанні практичних завдань різного рівня, контролера засвоєння навчального матеріалу, організатора подальшої самостійної роботи. Було розроблено та впроваджено в навчальний процес робочий зошит з модуля «Методика професійно-теоретичної підготовки фахівців». Теоретичний матеріал у цьому робочому зошиті наведено у вигляді тез, опорних сигналів, схем або систематизовано в таблицях. Тому на лекційному занятті при використанні робочого зошиту головні зусилля слухачів зосереджуються не на конспектуванні лекції, а на сприйнятті й усвідомленні теоретичного матеріалу. Звичайно, слухачі можуть доповнювати конспект лекції в робочому зошиті. В окремих випадках при вивченні ключових понять теми робочий зошит вимагає таких доповнень. На практичному занятті використання друкованої основи робочих зошитів зменшує механічну роботу слухачів при виконанні завдань і тим самим дозволяє збільшити обсяг розумових і практичних дій та сконцентрувати увагу на сутності навчального матеріалу. Для ефективного підготовки та проведення семінарських занять, конференцій з обміну досвідом, тренінгів на сторінках робочого зошита подаються плани семінарських занять, питання для обговорення, теми доповідей, питання для самоконтролю, списки рекомендованої літератури. Використання робочого зошита під час самостійної роботи забезпечує її методичний супровід та упорядковує діяльність слухачів. Опрацювання теорії йде вимірними порціями з використанням набутих знань для виконання завдань на сторінках зошита. Закріплення вмінь і набуття практичних навичок відбувається шляхом виконання завдань з розробки дидактичного проекту. Контроль навчальних досягнень слухачів здійснюється за допомогою тестів. Таким чином, розглянутий робочий зошит допомагає вирішувати ди-

дактичні завдання як під час аудиторних занять, так і на етапі самостійної роботи слухачів.

З урахуванням результатів аналізу літературних джерел та практичного досвіду використання робочих зошитів у навчальному процесі визначення робочого зошита можна сформулювати таким чином.

Робочий зошит — навчальне видання, на основі якого відбувається засвоєння нового навчального матеріалу та формування практичних умінь, а також організація самостійної роботи учнів (студентів, слухачів), контроль їх навчальних досягнень.

Головна мета використання робочих зошитів у навчальному процесі — оптимізація навчального процесу та підвищення ефективності навчально-пізнавальної діяльності учнів (студентів, слухачів).

Необхідно зазначити, що крім своїх основних завдань робочий зошит надає викладачеві методичну допомогу. Він являє собою одну з найпростіших і реальних можливостей впровадження результатів методичної науки, тому що сприяє застосуванню інноваційних методів та прийомів навчання, посилює мотивацію учнів (студентів, слухачів) до навчання, позитивно впливає на їхній психологічний стан. Крім того, робочий зошит допомагає раціоналізувати роботу викладача й заощадити час: зникає необхідність готувати роздавальні матеріали й розмножувати їх.

Існують різні підходи до класифікації робочих зошитів.

І. Унт [9] класифікує робочі зошити за двома ознаками:

- 1) керівництво навчальною діяльністю учня;
- 2) узгодженість змісту дидактичного матеріалу зошита і підручника.

За першою ознакою робочі зошити поділяються на дві групи. Перша група зошитів — це набір завдань і робочих вказівок, що керують процесом самостійної роботи учнів. До другої групи робочих зошитів входять тільки завдання для самостійної роботи відповідно до програмного матеріалу.

Щодо узгодженості робочого зошита з підручником виділяються такі види робочих зошитів:

- робочий зошит, що безпосередньо пов'язаний з конкретним підручником та орієнтує студента на роботу з ним, подає завдання для роботи з текстом підручника, з ілюстраціями та іншим матеріалом; такий робочий зошит зазвичай доповнює підручник ілюстративним матеріалом (рисунки, схеми, таблиці тощо);
- робочий зошит не має зв'язків з підручниками, а є лише доповненням до іншої навчальної літератури.

І. Унт запропонувала класифікацію, взявши за основу визначення робочого зошита, яке дав О. Нильсон. Розширення навчальних завдань сучасного робочого зошита у цій класифікації не враховано.

На думку Н. Ерганової [10], розрізняють три *види* робочих зошитів:

- інформаційні;
- контролюючі;
- змішані.

Інформаційний вид робочого зошита несе в собі інформацію тільки про зміст навчального матеріалу. Даний вид робочого зошита, як зазначає Н. Ерганова, широко розповсюджений у професійній школі, тому що по багатьох навчальних пред-

метів немає навчального матеріалу в жодному підручнику або навчальна інформація подається у декількох підручниках. Внаслідок цього викладач змушений конструювати основну навчальну інформацію в робочому зошиті. Контролюючий робочий зошит використовують після вивчення теми. Змішаний вид робочого зошита містить у собі інформаційний і контролюючий блоки.

Необхідно зазначити, що робочий зошит не може замінити підручник, навіть коли містить значні теоретичні відомості. За свідченнями науковців [2; 7; 8] підручники та зошити з друкованою основою за своїм функціональним призначенням є взаємодоповнюючими засобами навчання. Підручник спрямований, перш за все, на висвітлення навчального матеріалу. Робочий зошит призначений для усвідомлення навчального матеріалу, тобто розглядається як засіб, що вдосконалює методику навчання. Тому виступає як доповнення до підручника. Від підручників робочі зошити відрізняються відсутністю великого текстового матеріалу; наявністю значної кількості різноманітних та різнорівневих завдань, що стимулюють пізнавальну діяльність учнів. Саме робота одночасно з підручником і зошитом забезпечує підвищення ефективності навчання, посилює виховну і розвивальну функції.

Окрім видів робочих зошитів Н. Ерганова [10] вказує, що робочі зошити, які застосовують у професійному навчанні, класифікуються за *типами*:

- зошити для вправ або тренінгові зошити;
- зошити з графічного моделювання;
- семіотико-семантичні зошити.

Зошити для вправ призначаються для самостійної роботи учнів. Вони сприяють формуванню вмінь і навичок при вирішенні типових завдань і виконанні вправ. Цей тип робочих зошитів може бути широко використаний у методиці навчання з загальнотехнічних дисциплін. Для формування професійних знань і вмінь, на думку Н. Ерганової, може широко застосовуватися інший тип зошита — зошит з графічного моделювання. Цей тип робочих зошитів використовують з таких предметів як креслення, нарисна геометрія, електротехніка, електромонтажні роботи, моделювання одягу тощо. Семіотико-семантичні робочі зошити засновані на комбінації креслень, схем, графічних моделей з інтелектуальними завданнями творчого рівня.

Наведена класифікація Н. Ерганової робочих зошитів за видами та типами вбачається випадковим поєднанням різних досвідів їх використання. Необхідно зауважити, що ця спроба систематизувати робочі зошити відображає тенденцію класифікувати їх за призначенням. Якщо об'єднати подані «типи та види» робочих зошитів, зважаючи на їх характеристики, то будемо мати: зошит-конспект, зошит для вправ (графічних у т.ч.), зошит для контрольних робіт, єдиний робочий зошит.

Аналіз досвіду використання робочих зошитів свідчить, що в навчальній практиці їх розрізняють за призначенням. У навчальному процесі загальноосвітньої школи застосовуються зошити-конспекти, робочі зошити для практичних і самостійних робіт, залікові зошити. У вищій школі використовують окремо робочі зошити для різних видів занять, самостійної роботи, контрольних і творчих робіт, а також поліфункціональні зошити (робочі зошити для всіх видів робіт).

На наш погляд, класифікація за призначенням є найбільш доцільною, тому що дає повну характеристику робочих зошитів.

Отже, слід розрізняти робочі зошити так:

- для лекційних занять,
- для практичних робіт,
- для графічних робіт,
- для лабораторних робіт,
- для самостійної роботи,
- для контрольних і творчих робіт,
- єдиний робочий зошит для всіх видів робіт.

Висновки

Розглянувши історичний аспект використання робочих зошитів в навчальному процесі та проаналізувавши погляди дослідників щодо визначення та класифікації робочих зошитів, доходимо висновків.

1. У різні періоди застосування цього навчального видання ставило різні дидактичні цілі. Останнім часом акцент із застосування робочих зошитів для організації самостійної роботи учнів переноситься на використання їх на всіх етапах навчального процесу з метою оптимізації та підвищення ефективності навчально-пізнавальної діяльності учнів (студентів, слухачів).

2. Робочий зошит — навчальне видання, на основі якого відбувається усвідомлення нового навчального матеріалу та формування практичних вмінь, а також організація самостійної роботи учнів (студентів, слухачів), контроль їх навчальних досягнень.

3. Розгляд існуючих класифікацій різновидів робочих зошитів дозволив виділити найбільш раціональну, за якою зошити класифікують залежно від їх призначення.

ЛІТЕРАТУРА

1. Енциклопедія освіти / Акад. пед. наук України ; голов. ред. В. Г. Кремень. — К. : Юрінком Інтер, 2008. — 1040 с.

2. Лікарчук А. М. Технологія створення та використання зошитів з друкованою основою (на матеріалі хімії): автореф. дис. на здобуття наук. ступ. канд. пед. наук: 13.00.02 / А. М. Лікарчук ; Ін-т педагогіки і психології проф. освіти АПН України. — К., 2003. — 20 с.

3. Нечволод Л. І. Педагогічні умови впровадження робочих зошитів з друкованою основою в процес індивідуалізації навчання школярів: автореф. дис. на здобуття наук. ступ. канд. пед. наук: 13.00.09 / Л. І. Нечволод ; Харків. держ. пед. ун-т ім. Г. С. Сковороди. — Х., 2002. — 20 с.

4. Нильсон О. А. Теория и практика самостоятельной работы учащихся / О. А. Нильсон. — Таллин : Вагрус, 1976. — 280 с.

5. Орлова М. Г. Рабочая тетрадь по истории: истоки и традиции [електронний ресурс] / М. Г. Орлова // Сибирский учитель. — 2007. — № 2. — Режим доступу : http://www.sibuch.ru/_OLD/article.php?no=500

6. Педагогічні школи кафедри нарисної геометрії, інженерної та комп'ютерної графіки НТУУ «Київський Політехнічний Інститут» [електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://ng-kg.kpi.ua/pedagogika.htm>

7. Преображенская Н. Г. Новое поколение тетрадей с печатной основой / Н. Г. Преображенская // Педагогика. — 1996. — № 1. — С. 31–33.

8. Привалова Е. А. Рабочие тетради как средство повышения эффективности учебного процесса (на материале истории): автореф. дис. на соискание учен. степ. канд. пед. наук: 13.00.01 / Е. А. Привалова. — Кемерово, 2002. — 20 с.

9. Унт И. Э. Индивидуализация и дифференциация обучения / И. Э. Унт. — М. : Педагогика, 1990. — 192 с.

10. Эрганова Н. Е. Методика профессионального обучения: учеб. пособие для студ. высш. учеб. заведений / Н. Е. Эрганова. — М. : Изд. центр «Академия», 2007. — 160 с.

Майорова И. Г.

ОПРЕДЕЛЕНИЕ И КЛАССИФИКАЦИЯ РАБОЧИХ ТЕТРАДЕЙ

В статье дан ретроспективный обзор использования рабочих тетрадей в учебном процессе, проведен анализ научных источников относительно определения понятия «рабочая тетрадь», рассмотрены классификации рабочих тетрадей.

Ключевые слова: учебное издание, рабочая тетрадь, тетрадь с печатной основой, самостоятельная работа, оптимизация учебного процесса, эффективность учебно-познавательной деятельности, классификация рабочих тетрадей.

Mayorova I.

DEFINITION AND CLASSIFICATION OF WORKBOOKS

In the article the retrospective review of the use of working notebooks is given in an educational process, the analysis of scientific sources is conducted in relation to determination of concept «working notebook», classifications of working notebooks are considered.

Key words: educational edition, working notebook, notebook with the printed basis, independent work, optimization of educational process, efficiency of educational-cognitive activity, classification of working notebooks.